

Buzássyová, L'udmila

Parisylabá v latinčine

In: *Grammaticvs : studia linguistica Adolfo Erharto quinque et septuagenario oblata*. Šefčík, Ondřej (editor); Vykypěl, Bohumil (editor). Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2001, pp. 45-55

ISBN 8021026499

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123190>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PARISYLABÁ V LATINČINE

Úvod: V priebehu vzniku tretej deklinácie v latinčine sa pri rozpade pôvodného indoeurópskeho (ide.) kmeňového systému formovali nové triedy s rozličnými paradigmaticko-štruktúrnymi podmienkami, t. j. kombináciami relevantných pádových koncoviek, ako výsledkom miešania i-kmeňov, konsonantických kmeňov, prípadne diftongických a dlhých ī-kmeňov. V historickom období latinčiny, počas jej fungovania ako živého (literárneho) jazyka, môžeme počítať s existenciou šiestich flektívnych tried pre maskulína a feminína:

1. trieda *puppis* (ktorej paradigmaticko-štruktúrne podmienky vystihuje kombinácia koncoviek relevantných nepriamych pádov ak. sg., abl. sg., gen. pl. a ak. pl. *-im -ī -ium -īs*);
2. *ignis* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em -ī -ium -īs*);
3. *auris* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em -e -ium -īs*);
4. *cīvis* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em -e -ium -ēs*);
5. *rēx* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em -e -um -ēs*);
6. *fēlix* (s koncovkami relevantných nepriamych pádov *-em -ī -ium -ēs*).^{1, 2}

Do týchto tried sa zaraďujú lexikálne jednotky rozličných povrchových štruktúr. Ako produktívna sa ukázala štruktúra s rovnakým počtom slabík v nominatíve a genitíve sg.

1. Historické pozadie vzniku parisyláb

1.1. Rovnoslabičná, t. j. parisylabická, štruktúra je výsledkom spojenia ide. kmeňového dedičstva s novými fonologickými a morfológickými vlastnosťami v latinčine. Výrazným vkladom do tejto štruktúry boli lexikálne jednotky s pôvodným i-kmeňovým sufixom (*-ni-, -li-, -ri-, -ti-...*). Túto povrchovú štruktúru však nadobúdali aj pôvodné konsonantické kmene. Často ide aj o pôvodom jednoslabičný koreň, ktorý si v rodiacom sa latinskom deklinačnom systéme z fonetických dôvodov vyžadoval rozšírenie o vokál *-i-*. V latinčine by bez tejto zmeny zostal jednoslabičný nominatív zväčša s krátkym vokálom

¹ K charakteristike jednotlivých tried odkazujeme na dizertačnú prácu: Ľ. Buzássyová, Tretia deklinácia v latinčine (Vznik, vývoj, fungovanie), Brno 1999.

² *Flektívna trieda* je skupina slov s rovnakým spôsobom tvorenia ohýbaných foriem (W.U. Wurzel: *Inflectional Morphology and naturalness*, Dordrecht 1989, s. 58). Do jednej flektívnej triedy spadajú všetky slová, ktoré spĺňajú túto podmienku, aj keď majú rozličné základné formy, t. j. nominatív sg.

(hoci sa pre ide. štádium môže rekonštruovať dlhý vokál alebo diftong, napr. *can-is* < **kwō+n+i+s*), teda stav v latinskej mennej deklinácii neprípustný.

1.2. Proces rozširovania koreňových mien a konsonantických kmeňov na i-kmene v latinčine je súčasťou širšieho procesu existujúceho v ide. jazykoch, v ktorom sa pomocou vokalického formantu *-i-* rozširujú konsonantické útvary – hlavne koreňové útvary alebo útvary už derivované nejakou jednoduchou (zväčša jednofonémovou) morfémou. Toto rozširovanie má v ide. jazykoch rozmanitú podobu – pri niektorých neutrách môže znamenať rozšírenie len nom. a ak. sg. pri inak koreňovej konsonantickej flexii, napr. sanskritský nom. ak. sg. *hárđi*, gen. abl. sg. *hrdáh*; alebo rozšírenie o *-i-* v nom. ak. sg. vrámci vytvorenia heteroklitickej flexie *i-/n-*kmene (nom. ak. sg. *ásthi*, gen. sg. *asthnáh*), alebo môže znamenať prechod k úplnej *i-*kmeňovej flexii – či už s ablautom alebo bez neho. Pripomenieme, že významnú časť praslovanských *i-*kmeňov tvoria slová, ktoré sa pre ide. štádium rekonštruujú ako konsonantické koreňové útvary (*kostь*, *мышь*, *зверь*...), a podobne je to aj v baltských jazykoch (litovské *žveris*, *žqsis*...).

1.3. Vzhľadom na už latinské morfonologické pomery: odstránenie ablautu, prehistorická fixácia prízvuku na prvej slabike, vytvorenie jednotnej 3. deklinácie zarovňavajúcej rozdiely medzi pôvodnými kmeňmi a vrámci tohto procesu o. i. presadenie sa pôvodnej konsonantickej koncovky v genitíve sg. s podobou *-is* < **-es*; bola výsledkom týchto procesov rovnoslabičná štruktúra, t. j. štruktúra s rovnakou podobou nominatívu a genitívu singuláru, a to najčastejšie dvojslabičnou. Tendencia nahrádzať imparisylabickú štruktúru štruktúrou parisylabickou je však v latinčine aj vo viacslabičných slovách: napr. *iūvenis*. Rovnoslabičné, ktoré takto vznikli, bývajú označované aj ako lat. *i-*kmene; medzi nimi je však často ťažké rozlíšiť, ktoré z nich sú pôvodnými *i-*kmeňmi a ktoré sú výsledkom sekundárneho rozšírenia. Je príznačné, že tie slová, ktorým vieme prisúdiť ide. *i-*kmeňovú kontinuitu, nadobúdajú v latinčine, osobitne v singulári, charakteristiky konsonantických kmeňov (ak. sg. *-em*, abl. sg. *-e* v *mēns*, *gēns*, *ignis*...) a tie, ktoré majú v latinčine paradigmatické vlastnosti bližšie *i-*kmeňom (ak. sg. *-im* a/alebo abl. sg. *-ī*), sú obmedzené na pár latinských „výnimiek“ (*puppis*, *turris*, *tussis* ...) a slová cudzieho, hlavne gréckeho pôvodu, napr. vlastné mená, názvy rastlín, farmaka (*Neapolis*, *Isis*, *cannabis*...).

1.4. Na slová s nom. sg. *-is* sa môžeme pozeráť aj synchronicky. Pri takomto pohľade je pôvodná kmeňová príslušnosť irelevantná; jej reflexia v mennom systéme klasickej latinčiny je zanedbateľná. T. Janson vo svojej štúdiu analyzujúcej fonetické pomery v tretej deklinácii (*The Latin Third Declension*, 1971, s. 117) na základe materiálu doloženého v literárnych pamiatkach obdobia medzi rokmi 85 pr. Kr. až 15 po Kr.³ a v nápise z Monumentum

³ K odôvodneniu, prečo synchronny opis zaberá až 100 rokov, možno pozrieť spomínanú Jansonovu štúdiu (s. 114).

Ancyranum konštatuje, že koncovka *-is* v nom. sg. je v nasledujúcom fonetickom okolí: po konsonantickom *-ŷ- /w/*, po *-l-*, *-n-*, po dvoch konsonantoch a po monosylabických kmeňoch feminín na záverovú spoluhlásku po krátkej samohláske (napr. *bīlis, avis, cīvis, caulis, canis, fūnis, fascis, pistis, fustis, cutis, corbis...*).

V latinčine musíme počítať s celkovou tendenciou rozširovania *i*-ového, resp. tzv. zmiešaného, typu skloňovania na úkor konsonantického. Tak ako si niektoré ide. koreňové, resp. konsonantické, útvary žiadali rozšírenie o *i*-ový formant v nominatíve singuláru, žiadal si rozšírenie kmeňa aj genitív plurálu. Z fonetických príčin vznikalo *-ium* aj pri konsonantických kmeňoch. T. Janson vo svojej štúdií nezohľadňujúcej pôvodnú kmeňovú príslušnosť lexikálnych jednotiek hovorí (s. 133), že koncovka *-ium* sa vyskytuje v genitíve pl. v nasledujúcom fonetickom okolí: po *polokonsonante -w-*, *-l-*, po dvoch konsonantoch a po *-n-* a *-l-*, ak predchádza dlhý vokál, a často po *-āt-*: *anguium, unguium, collium, crīnium, civitātium...*

2. Paradigmaticko-štrukturálne podmienky parisyláb v historickom období

2.1. Pri vytváraní rovnoslabičnej štruktúry ako povrchovej fonologickej charakteristiky lexikálnej jednotky je dôležité aj to, s akými paradigmaticko-štrukturálnymi podmienkami sa spája, t. j. ako sa skloňuje. *i*-kmeňové lexikálne jednotky sa primárne spájajú s paradigmaticko-štrukturálnymi podmienkami odkazujúcimi na pôvodnú *i*-kmeňovú príslušnosť (abl. sg. *-ī*, gen. pl. *-ium* a ak. pl. *-īs*); úzko lexikálne vymedzená časť má aj ak. sg. *-im*. Konsonantické kmene sa so zmenou povrchovej štruktúry môžu morfológicky vyrovnáť rozličným spôsobom: podľa fonetickej povahy konsonantu, resp. s prihliadnutím k vokálu predchádzajúcemu pred týmto konsonantom (dlhý, krátky), alebo tendujú k uchovávaní konsonantických koncoviek (*canis, iuvenis...*, trieda *rēx*), alebo viac či menej dôsledne preberajú koncovky s *i*-ovým charakterom.

2.2. Latinčina mohla z pôvodného ide. kmeňového stavu zdediť tesnejšie väzby medzi niektorými pádmí. Boli to väzby implikatívnej povahy typu Ak A, potom B. Napr. koncovka gen. pl. *-ium* bola ako formálne pokračovanie *i*-kmeňov spojená implikačným vzťahom s koncovkou ak. pl. *-īs* a koncovka gen. pl. *-um* s koncovkou ak. pl. *-ēs*. Všade tam, kde sa v latinčine z fonetických dôvodov objavila koncovka gen. pl. *-ium*, mohla sa analogicky objaviť aj koncovka *-īs* (*aurium – aurīs, parentium – parentīs*). V latinčine sa však vrámci zjednocovacích procesov postupne presadzovala ako systémovo dominantná koncovka ak. pl. *-ēs*. Ak teda v rannej fáze formovania tretej deklinácie v latinčine pôsobil zdedený obojstranne implikatívny vzťah medzi koncovkami gen. pl. a ak. pl. v konsonantickej alebo *i*-kmeňovej podobe, v priebehu vnútrolatinckého vývoja bol narušený, takže napr. slová s gen. pl. *-ium* mohli mať akuzatív pl. v podobe *-ēs*.

2.3. Vznikla veľmi pestrá variabilita koncoviek a ich vzájomných kombinácií, t. j. rozličné flektívne triedy. Rovnoslabičná štruktúra sa mohla spájať

s paradigmaticko-štruktúrnymi podmienkami prakticky všetkých šiestich vyššie uvedených tried. Triedy *rēx*, *auris*, *cīvis* obsahujú početné latinské rovnoslabičné mená; z ide. hľadiska to môžu byť veľmi podobné útvary – pôvodné konsonantické kmene alebo konsonanticky zakončené koreňové mená, ale s odlišným spôsobom morfológického vyrovnania sa paradigmy s tými fonetickými zmenami, ktoré zažili tieto jednotky pri prechode do latinčiny.

3. Vymedzenie parisyláb u antických gramatikov

3.1. Parisylabická štruktúra bola natoľko výrazná, že ju zahrnuli do svojich gramatických pravidiel aj latinskí gramatici. Najviac sa o nej dozvieme od Prisciana. V Priscianovom podaní sú rovnoslabičné štruktúry charakterizované ako lexikálne jednotky, „ktoré majú podobný nominatív a genitív“: *Omnium, quae tam nominativum quam genitivum similem habent...* (GL II, 1; s. 358 a inde) alebo „ktoré majú počtom rovnaké slabiky v nominatíve a genitíve“: *quae pares habent syllabas tam in genetivo quam in nominativo...* (GL II, 1; s. 352 a inde). Charakteristiku „rovnoslabičné“ možno u Prisciana priradiť aj substantívam s nom. sg. na *-ēs* typu *sēdēs*: „*quae pares habent syllabas tam in genetivo quam in nominativo... haec caedes a caede caedium*“... (GL, II. 1; s. 352/353) „Rovnoslabičné“ je charakteristika aplikovateľná ako pre substantíva, tak pre adjektíva. Túto charakteristiku využíva Priscianus vo svojich flektívnych pravidlách pri opise fonologických vlastností jednotlivých lexikálnych jednotiek, ktorým potom – na základe tohto opisu – prisudzuje určitý typ skloňovania.

3.2. Ako jedinú charakteristiku určujúcu spôsob skloňovania využíva Priscianus rovnoslabičnosť pri adjektívach, ktoré v školskej praxi označujeme ako dvojvýchodné: *Omnium, quae tam nominativum quam genitivum similem habent, eorum accusativus raro in „es“, frequenter in „is“ solet terminari, ut „hic“ et „haec omnis huius omnis hos“ et „has omnis“... „pinguis“... „dulcis“... (GL II, 1; s. 358, 359);* zo substantív sa takto stručne charakterizuje expressis verbis len slovo *navis* (GL II, 1; s. 358, 359). Väčšinou však stojí táto charakteristika až na druhom mieste, za opisom nominatívu sg., ku ktorému sa potom môže pripojiť aj sémantická charakteristika, napr. vlastné mená, grécke, latinské: *in una tamen terminatione, id est „is“, desinentium, quae similem habent genitivum nominativo, inveniuntur quaedam nomina accusativum „im“ finientia. sunt autem haec plerumque Graeca vel propria „Tiberis Tiberim“ (GL II, 1; s. 327) ... praeterea inveniuntur Latina in im terminantia accusativum: „hanc turrim“, (GL II, 1; s. 329).*

3.3. Ak Priscianus považuje nominatív sg. za dostatočne jasne charakterizovaný, charakteristiku rovnoslabičnosť nevyužíva: *in „vis“ vel „guis“ vel „ctis“ vel „mnis“ vel „gnis“ terminantia nomina nominativum et alia fere omnia, quorum extrema syllaba in „is“ desinit a duabus incipiens consonantibus ... (GL II, 1; s. 344).*

Charakteristiku „rovnoslabičné“ Priscianus nespomína ani pri iných lexikálnych jednotkách, napr. pri niektorých adjektíváliách: ... *mensium nomina in „is“ vel „er“ desinentia ablativum per i finiunt: „Quintilis a Quintili“ ... „October ab Octobri“* (GL II, 1; s. 338).

3.4. Z uvedených príkladov vidno, že Priscianus využíval túto charakteristiku len ako jednu spomedzi iných možných charakteristík, navyše nie pri všetkých rovnoslabičných, ktoré tak môžeme označiť. Pri tvorbe svojich opisných pravidiel postupoval v duchu princípov, ktoré dnes zdôrazňuje *prírodná morfológia*.⁴ Za optimálny sa považuje taký stav, keď je možné lexikálnej jednotke priradiť morfológickú charakteristiku (a zaradiť ju do flektívnej triedy) na základe kombinácie jednoduchej sémanticko-syntactickej charakteristiky s fonologickou, pričom fonologická charakteristika sa má prejavovať v *základnej forme*, t. j. v *nom. sg.*: meno, grécke, zakončenie základnej lexikálnej formy na *-is* ⇒ flektívna trieda *puppis*. V súlade s touto požiadavkou Priscianus najčastejšie využíva podobu nominatívu *sg.* a nejaké sémantické charakteristiky. Fonologickou charakteristikou s podobnou hodnotou ako nominatív *sg.* je *rovnoslabičnosť*, spojenie *nom. sg.* s *gen. sg.* V Priscianových pravidlách zohráva podobnú úlohu ako nominatív *sg.* – je nutné kombinovať ju s inými mimomorfológickými charakteristikami (opis niektorého iného pádu, najčastejšie *abl. sg.* a/alebo sémantická charakteristika). Tak ako podoba nominatívu *sg.*, ani rovnoslabičnosť nemá schopnosť vypovedať o spôsobe skloňovania, ak sa nespája s nejakou inou charakteristikou.

Táto skutočnosť vyplýva predovšetkým zo zložitosti a detailnosti Priscianových pravidiel. Priscianus sa nimi snaží vystihnúť paradigmaticko-štruktúralne podmienky všetkých tried a podtried, pričom rovnoslabičné štruktúry mali zastúpenie vo všetkých, hoci aj množstvom nie rovnaké. Pri vysokom počte flektívnych tried nemôže jednoduchá fonologická charakteristika „rovnoslabičnosť“ slúžiť ako spoľahlivá, univerzálna pomôcka pri skloňovaní.

4. Paradigmaticko-štruktúralne podmienky parisyláb u antických gramatikov

4.1. Túto štruktúru pravdepodobne gramatici vnímali ideálne ako štruktúru s i-ovým formantom v čo najväčšom počte pádov (*nom. -is / gen. sg. -is* ⇒ *ak. sg. -im, abl. sg. -ī, gen. pl. -ium, ak. pl. -īs*). Vzhľadom na vnútrojazykový vývoj, t. j. pri presadzovaní sa dominantných systémových vlastností *ak. sg. -em, ab. sg. -e, gen. pl. -ium, ak. pl. -ēs*, bola prirodzene takáto ideálna predstava narušená.

Skutočnosť, že rovnoslabičné štruktúry mali tendenciu spájať sa s i-kmeňovými koncovkami, možno vyvodzovať ako z príkladov uvedených

⁴ K otázkam prírodzenej morfológie odkazujeme na spomínanú Wurzelovu monografiu (1989)

v Priscianových pravidlách, tak z príkladov v opisných gramatikách zo začiatku 20. st., ktoré detailne opisujú každú doloženú koncovku toho-ktorého slova v tom-ktorom páde⁵. Dôležité však nie sú len doklady samotné, ale aj spôsob formulácie pravidla.

4.2. O spojení medzi rovnoslabičnou štruktúrou a koncovkami i-ového typu nás u Prisciana presvedčuje potreba vytvoriť, resp. rekonštruovať, rovnoslabičnú štruktúru pri tých nerovnoslabičných slovách, v skloňovaní ktorých sa uplatňujú koncovky i-ového typu. Akuzatív sg. *-im* vyplýva v Priscianových pravidlách natoľko jednoznačne z podoby nom. sg. na *-is*, že v prípade existencie dokladu nom. sg. na inú podobu, ako je očakávaná a prirodzená podoba so zakončením na *-is*, takúto podobu predpokladá, rekonštruuje ... *nam non potest ab alio nominativo, ut diximus, nisi in „is“ desinente in „im“ accusativus proferri. ergo „Arar“ per apocopam „is“ protulit Lucanus in VI: Rhodanumque morantem / Praecipitavit Arar* (GL II, 1; s. 327).

4.3. Problém skloňovania rovnoslabičných mien bol súčasťou sporov analogistov a anomalistov. Pôsobenie implikatívneho spojenia medzi rovnoslabičnou štruktúrou a koncovkami i-ového typu naznačuje doklad z gramatika Charisia citujúceho Plinia Staršieho, ktorý sa pokúšal o kompromis medzi názormi analogistov a anomalistov⁶: ... *nomina quaecumque genetivo singulari is syllaba finiuntur, exceptis his quae similiter faciunt nominativo, oportet ablativo singulari e littera terminari, a prudente, ab homine... Avi, ut puppi, quoniam genetivus similis est nominativo;* (GL I, s. 120) Prirodzenosť a logickú príčinnosť spojenia abl. sg. *-ī* s rovnoslabičnou štruktúrou vyjadruje gramatik použitím príčinnej spojky *quoniam* (pretože). Charisius – parafrázaujúc Pliniov názor – považuje tento stav za prirodzený a pôvodný. Koncovku *-e* v abl. sg. pri rovnoslabičných považuje za produkt zmeny z pôvodného stavu s *-ī*: ... *dicimus enim, inquit, ab hoc canali siti tussi febri. maiore tamen ex parte forma mutata est. ab hoc enim cane orbe carbone turre falce igne veste fine monte fonte ponte strigile tegete ave axe nave classe dicimus* (GL I, s. 122).

Problém rovnoslabičných v spore analogistov a anomalistov rezonuje o. i. v otázke tvorby ich genitívu pl. v prípade zakončenia kmeňa na *-n-*. Priscianus sa prikláňa k formám *iuvenum, canum, panum* „*caerent enim i in paenultima semper*“ (GL, II. 1; s. 353), Charisius zaznamenáva, že Caesar sa v druhej knihe svojho spisu De analogia prikláňa k forme *panium*. „*Panium Caesar de*

⁵ Gramatika Neue – Wagenera (1902) podáva tretiu deklináciu na stranách 212-526; len akuzatívu sg. v podobe *-im* sa venuje na stranách 302-326, Kühnerova gramatika (1912) podáva tretiu deklináciu na stranách 296-388 a akuzatív sg. v podobe *-im* podáva na stranách 322-324.

⁶ Charisius sa tu odvoláva na šiestu knihu nezachovaného gramatického spisu G. Plinia Secunda Staršieho.

analogia libro II dici debere ait. sed Verrius⁷ contra. nam i detracta panum ait dici debere.“ (GL I, s. 141). Domnievame sa, že Caesarovo stanovisko sa opiera práve o rovnoslabičnú štruktúru tohto slova, ktoré by sa – analogicky podľa ostatných rovnoslabičných štruktúr – malo v gen. pl. spájať s koncovkou i-ového typu.

Charakteristiku „rovnoslabičné“ sme u Prisciana priradili aj substantívam s nom. sg. na *-ēs* typu *sēdēs*. Keďže ich Priscianus vnímal ako rovnoslabičné, potreboval zdôrazniť tie prípady, v ktorých sa takéto slová nesprávali dominantným spôsobom – ako nasvedčuje zmienka o tvorbe konsonantického gen. pl. v týchto slovách namiesto (*pro*) pravidelného i-kmeňového – „*haec caedes a caede caedium*“ *nisi haec etiam per syncopam proferantur... frequentius tamen in „es“ terminantia absque i inveniuntur, ut „vatum“ pro „vatium“*“ (GL II, 1; s. 352/353).

5. Rovnoslabičná štruktúra ako prototyp

Rovnoslabičná štruktúra nebola len konštruktom gramatikov; nepochybne žila aj vo vedomí používateľov jazyka ako výrazná štruktúra a mala istý modelačný vplyv na nerovnoslabičné štruktúry. Je *prototypovo organizovaná*, prototyp možno definovať ako *nom. sg.: konsonant / skupina konsonantov + i + s, gen. sg. identický s nom. sg.* Modelačné pôsobenie má tri základné prejavy:

5.1. Úprava nerovnoslabičnej štruktúry na rovnoslabičnú rozšírením nominatívu. sg. podľa gen. sg.: Takto môžu vzniknúť známe podoby nom. sg. na *-is* pri inak nerovnoslabičných slovách, napr. nom. sg. *mentis* miesto *mēns*, *fontis* miesto *fōns*, *montis* miesto *mōns*, *lentis* miesto *lens*, *sortis* miesto *sors*, *artis* miesto *ars*, *glandis* miesto *glāns*, *lintris* miesto *linter*, *cōtis* miesto *cōs*; podobne *...opis* miesto *ops*, *gliris* miesto *glīs*, *bovis* miesto *bōs*, *suīs* miesto *sūs*, *Jovis*, *Diovis* miesto *Juppiter*, *turturis* miesto *turtur*, *mugilis* popri *mugil...* Dokonca aj adjektíva nom. sg. *praecoquis* miesto *praecox*, *concordis* miesto *concors*, *paris* miesto *pār...*⁸

Takéto nominatívy prirodzene nie sú dokladom pôvodnej i-kmeňovej príslušnosti týchto útvarov, a to ani v prípade *mentis*, *sortis*, či adjektív. Ide len o sekundárne rozšírenia, ktoré sa objavovali prevažne v neklasickom období, zvlášť v ľudovej vrstve latinčiny a v tých literárnych dokladoch, do ktorých mala ľudová latinčina prístup⁹.

⁷ M. Verrius Flaccus, rímsky odborný spisovateľ Augustovej doby, autor gramatických spisov.

⁸ Príklady tohoto typu sú zozbierané v Kühnerovej gramatike, (1912, s. 299), v gramatike Neue – Wagenera, (1902, s. 214, 230-232, 293); jednotlivo ich možno nájsť u viacerých antických gramatikov, napr. Prisciana (GL II, 1; s. 341, 320), v etymologických slovníkoch, v Thesaure linguae Latinae, prípadne v iných slovníkoch, v monografii Reichler-Béguelinovej (1986, s. 19, 69, 212) a inde.

⁹ K hodnoteniu niektorých dokladov z archaického obdobia pozri monografiu Reichler-Béguelinovej (1986, s. 19).

5.2. Úprava nerovnoslabičnej štruktúry na rovnoslabičnú zúžením genitívu, t. j. odsunutím pôvodného kmeňa. Slová pôvodom grécke (resp. gréčtinou sprostredkované), hlavne vlastné mená, názvy riek, lokalít a názvy rastlín, boli v latinčine vnímané ako cudzorodé a museli prejsť istým procesom adaptácie. Mnohé prešli do latinskej tretej deklinácie. V gréčtine patrili rôznym kmeňom – hlavne konsonantickým, napr. *Paris Paridos*, *Isis Isidos*, *Osiris Osiridos*, i-kmeňom s ablautom: *Sybaris Sybareós*, *Syrtis Syrteós* a i-kmeňom bez ablautu *Amasis Amasios*, *Liris Lirios*. Už v gréčtine bolo ich skloňovanie rozkolísané, t. j. konsonantický útvar mohol mať koncovky aj podľa i-kmeňa: *Osiris*, gen. sg. *Osiridos*, *Osirios*, *Osireós* (Pape 1911, s. 1081) a naopak: *Sybaris*, gen. sg. *Sybareós*, *Sybarios*, *Sybaridos* (Pape 1911, s. 1453). Mnohé z nich sa zaradovali do triedy *puppis*, až sa vrámci nej vytvorila stabilná podtrieda vyhradená výlučne pre cudzie lexikálne jednotky. Dvojtvary genitívu (resp. aj datívu, akuzatívu, prípadne ablatívu) s rešpektovaním pôvodného kmeňa a bez neho sú doložené v detailne prepracovaných opisných gramatikách zo začiatku storočia.¹⁰

V gramatikách býva týmto lexikálnym jednotkám venovaný priestor predovšetkým kvôli ich akuzatívu, ktorý máva najčastejšie podobu *-im*, a to ako pri oboch typoch i-kmeňov *Neapolim*, *Charybdim*, *Lirim* (GL II, 1; s. 327), tak pri konsonantických kmeňoch: *Thybrim* (GL II, 1; s. 327), *Sybarim*, *Amasim*, *Osirim*, *Isim*, z apelatív napr. *cannabim*, *serim*, *tigrim*... (Kühner, s. 324)¹¹. Z množstva príkladov vidno, že sa väzba na kmeň, ktorá sa oslabilila už v gréčtine, pri prechode do latinčiny ďalej oslabovala, takže mnohé grécke mená mohli vrámci rozkolísanosti celého systému 3. deklinácie nadobudnúť v latinčine rovnoslabičnú štruktúru. Touto zmenou sa pôvodný konsonantický prvok, ktorý sa prejavuje len v nepriamych pádoch, ale nie v nom. sg. odsúva, čím sa zasahuje do rozmeru slova, slovo sa „skrakuje“ na rovnoslabičnú štruktúru *Isis Isis*, *Osiris Osiris*, *tigris tigris*, latinské: *sanguis sanguis* (miesto *sanguinis*), *cucumis cucumis* (miesto *cucumeris*) atď.

5. 3. Úprava rovnoslabičnej štruktúry zmenou nom z *-ēs* na *-is*

V gramatickom diele Appendix Probi nájdeme mnoho príkladov dokazujúcich vytlačanie nominatívov sg. na *-ēs* „pravidelnými“ nominatívmi na *-is* zodpovedajúcimi prototypu *konsonant / skupina konsonantov + i + s*, gen. sg. *identický*. Probus opravuje „nesprávnu“ formu nominatívu sg. *-is* na „správnu“ *-ēs* ... *ales non alis*, *cautes non cautis*, *plebes non plebis*, *vates non vatis*, *tabes non tavis*, *apes (!) non apis*... *suboles non subolis*, *vulpes non vulpis*... *lues non luis*, *deses non desis*, *vepres non vepris*, *fames non famis*, *clades non cladis*, ... *sedes non sedis*, *proles non prolis* ... (GL IV, 1; s. 198).¹²

¹⁰ Neue – Wagener (s. 224-230), Kühner (s. 304, 324).

¹¹ Ďalšie príklady pozri Neue – Wagener (s. 303-325).

¹² Ďalšie doklady pozri: Neue – Wagener (s. 279-285).

6. Parisylabá v súčasnej školskej praxi, ich paradigmaticko-štrukturálne podmienky a ich postavenie vo flektívnych pravidlách

6.1. Hoci existovala tendencia spájať rovnoslabičné lexikálne jednotky ako prototyp s koncovkami i-ového typu, bola táto tendencia v procese formovania 3. deklinácie v konkurencii s inými tendenciami: postupným uplatňovaním funkčného kritéria (a spájaním i-ového typu flexie s adjektívami) a formovaním dominantných systémových vlastností. Ako dominantné vzišli z unifikačných procesov prebiehajúcich v tretej deklinácii koncovky ak. sg. *-em*, ak. pl. *-ēs*, abl. sg. *-e*, *-ī*, v gen. pl. *-um* aj *-ium*. Žiadna z týchto tendencií celkom neprevážila a kolísanie v používaní koncoviek možno sledovať počas celého historického obdobia.

6.2. Vlastnosť „rovnoslabičnosť“ možno označiť ako mimomorfológickú vlastnosť fonologickej povahy. Ak sledujeme systém flektívnych pravidiel od antiky po súčasnosť¹³, zistíme, že sa v nich uplatňuje aj vlastnosť „rovnoslabičnosť“, mení sa však úloha, ktorú zohráva. V Priscianových pravidlách sa spomína pomerne často, ale vzhľadom na vysoký počet flektívnych tried resp. podtried, z ktorých prakticky každá obsahuje aj rovnoslabičné štruktúry, nemá takáto vlastnosť schopnosť vypovedať o spôsobe skloňovania (zaradení do triedy) ako jediná vlastnosť typu: všetky rovnoslabičné štruktúry sa spájajú s paradigmaticko-štrukturálnymi podmienkami flektívnej triedy *xy*.

Situácia sa podstatne nezmenila až do polovice 20. storočia; pravidlá sú naďalej detailné a pracujú s vysokým počtom tried. Paradoxne až po vytlačení latinčiny na okraj spoločenského záujmu v našom prostredí a po jej výraznej redukcii v učebných osnovách došlo k podstatnému zjednodušeniu vo flektívnych pravidlách.

6.3. Zjednodušené pravidlá súčasnej školskej praxe¹⁴ sa nesnažia vystihnúť všetky doložené kombinácie koncoviek, ale zdôrazňujú v tretej deklinácii unifikujúce a spravideľňujúce tendencie. Vyzdvihnutím dominantných vývojových tendencií sa zredukoval počet flektívnych tried na *tri dominantné* (tzv. *konsonantická rēx*, *zmiešaná cīvis* a *i-kmeňová adjektívna fēlīx*), ktoré sa charakterizujú sústavou čo najjednoduchších pravidiel vybudovaných na mimomorfológických vlastnostiach. Pri takejto redukcii počtu flektívnych tried mohla fonologická vlastnosť rovnoslabičnosť prototypovej štruktúry získať

¹³ Buzássyová, L.: Vývoj flektívnych pravidiel latinskej tretej deklinácie z hľadiska prirodzenej morfológie. *Varia*. Zborník materiálov z VIII kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 25. – 27. november 1998), Bratislava 1999, s. 100-107; Buzássyová, L.: Tretia deklinácia a jej kľúčové problémy. *Flektívne pravidlá tretej deklinácie*. Avriga ZJKF XLII, 2000 (v tlači).

¹⁴ Školskú prax reprezentujú v našom prostredí gramatiky: Špaňár, J. – Horecký, J.: *Latinská gramatika*, Bratislava 1994 (prvé vydanie 1960) a Novotný, F.: *Základní latinská mluvnice*, Praha 1957.

výpovedú schopnosť. Rovnoslabičné substantíva sa spájajú s paradigmaticko-štruktúrnymi podmienkami jednej, tzv. zmiešanej triedy *cīvis*. Za takéto zjednodušenie sa však platí množstvom *výnimiek*.

7. Záver: Rovnoslabičné štruktúry (parisylabá) v latinčine vznikli v kontexte rozširovania elementárnych útvarov o vokalický prvok v indoeurópskych jazykoch. Latinské parisylabá môžu byť pôvodnými i-kmeňmi aj konsonantickými kmeňmi. V čase fungovania latinčiny ako živého jazyka sa spájali s rozmanitými paradigmaticko-štruktúrnymi podmienkami. Parisylabá majú charakter prototypu, ktorý sa prejavuje modelačným pôsobením. Vo flektívnych pravidlách sa úloha parisyláb menila. V Priscianovom systéme sama mimomorfologická vlastnosť „rovnoslabičnosť“ vzhľadom na vysoký počet tried nemá schopnosť spoľahlivo vypovedať o skloňovaní. Vo flektívnych pravidlách súčasnej školskej praxe, v ktorých sa počet tried zredukoval, túto schopnosť získala a zaraďuje lexikálne jednotky do zmiešanej triedy *cīvis*.

LITERATÚRA

- Baudiš, J.: *Struktura jazyků indoevropských*. Bratislava 1932.
- Бенвенист, Е.: *Индоевропейское именное словообразование*. Москва 1955.
- Buzássyová, L.: *Tretia deklinácia v latinčine (Vznik, vývoj, fungovanie)*. Brno 1999. (dizertačná práca)
- Buzássyová, L.: *Vývoj flektívnych pravidiel latinskej tretej deklinácie z hľadiska prirodzenej morfológie*. In: *Varia VIII. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 25.-27. november 1998)*, Bratislava 1999, s. 100–107.
- Buzássyová, L.: *Tretia deklinácia a jej kľúčové problémy. Flektívne pravidlá tretej deklinácie*. Avriga ZJKF XLII, 2000 (v tlači).
- Dolník, J.: *Motivácia ako princíp prirodzenosti v morfológii (Na príklade substantívnej deklinácie v slovenčine)*. *Jazykovedný časopis* 44, 1993, s. 3–13.
- Erhart, A.: *Indoevropské jazyky*. Praha 1982.
- Grammatici Latini. Ex recensione H. Keilii. Vol. I. *Flavii Sosipatri Charisii Artis grammaticae libri V*. Lipsiae 1857.
- Grammatici Latini. Ex recensione H. Keilii. Vol. II., fasc. 1. *Prisciani Institutionum grammaticarum libri I-XII*. Lipsiae 1855.
- Janson, T.: *The Latin Third Declension*. *Glotta* 49, 1971, s. 111–142.
- Kühner, R.: *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. I. Band. Elementar-, Formen- und Wortlehre*. Neubearbeitet von F. Holzweissig. Hannover 1912.
- Meillet, A.: *De quelques innovations de la déclinaison latine*. Paris 1906.
- Neue, F.: *Formenlehre der lateinischen Sprache. I. Band: Das Substantivum*. Dritte, sehr vermehrte Auflage von C. Wagener. Leipzig 1902.
- Novotný, F.: *Základní latinská mluvnice*. Praha 1957.
- Novotný, F.: *Latinská mluvnice pro střední školy. 3. díl, Doplnky, Hláskosloví a nauka o slově*. Praha 1946.
- Pape, W.: *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Braunschweig 1911.
- Quitt, Z. – Kucharský, P.: *Latinská mluvnice*. Praha 1972.
- Reichler-Béguelin, M. J.: *Les noms latins du type mēns. Étude morphologique*. Bruxelles 1986.
- Risch, E.: *Das System der lateinischen Deklinationen*. In: E. Risch: *Kleine Schriften*.

- Herausgegeben von A. Etter und M. Looser. Berlin – New York 1981, 599–615 = idem, In: *Cahiers Ferdinand de Saussure* 31, 1977, 229–245.
- Rubensbauer, H. – Hofmann, J. B.: *Lateinische Grammatik*. Neubearbeitet von R. Heine. München 1989.
- Safarewicz, J.: *Historische lateinische Grammatik*. Halle 1969.
- Špaňár, J. – Horecký, J.: *Latinská gramatika*. Bratislava 1994.
- Varro, M. T.: *M. Terenti Varronis De lingua latina, Quae supersunt. Recensuerunt Georgius Goetz et Fridericus Schoell*. Lipsiae 1910.
- Wurzel, W. U.: *Inflectional Morphology and naturalness*. Dordrecht 1989.

ZUSAMMENFASSUNG

Die gleichsilbigen Strukturen (Parisyllaba) entstanden auf dem Hintergrund der vokalischen Erweiterung von elementaren Gebilden in indogermanischen Sprachen. Lateinische Parisyllaba können ursprüngliche i-Stämme oder auch konsonantische Stämme sein. In der Zeit, als das Lateinische eine lebendige Sprache war, wurden die Parisyllaba mit verschiedenen paradigmatisch-strukturellen Bedingungen verbunden. Die gleichsilbigen Strukturen sind ein Prototyp, der eine modellierende Wirkung hat. In den Flexionsregeln variierte die Rolle der Parisyllaba. Im Priscians vielklassigem System hat die außermorphologische Eigenschaft „Parisyllaba“ allein nicht die Fähigkeit, über die Art der Deklination zu entscheiden. In den Flexionsregeln der heutigen Schulpraxis, in welchen die Zahl der Flexionsklassen reduziert wurde, hat diese Eigenschaft die Aussagefähigkeit angenommen und gliedert die lexikalischen Einheiten in die Mischklasse *civis* ein.

Ludmila Buzássyová
Katedra klasickej a semitskej filológie
Filozofická fakulta UK
Gondova 2
SK-81801 Bratislava
(Buzassyova@fphil.uniba.sk)